

PILDILE TÕSTETUD LUDZA EESTLASED

Hanness Korjuss. Ludzas igauni. Zemes dieva tauta. Rīga: Lauku Avīze, 2017. 158 lk.

Raamatu „Ludza eestlased. Maajumala rahvas” autoril Hannes Korjusel on kahtlemata õigus, kui ta väidab, et Läti laiem avalikkus ei tea õieti midagi Ida-Lätis elanud Ludza eestlastest ehk lutsidest. See väljaanne püüab lünka täita. Algussõnad on Korjuse raamatule kirjutanud etnoloog Saulvedis Cimermanis, Läti TA akadeemik. Cimermanis toonitab, et Läti rahvastiku etnilise koostise ja kultuuriloolise arengu selgitamise seisukohalt käsitleb Korjuse raamat küllaltki olulisi küsimusi. Ühtlasi tuletab Cimermanis meelde, et lutside päritolu on üha selgitamata. Tema arvates tuleks arvestada vähemalt kolme hüpoteesiga: lutsid on 1) piirkonna muistsete läänemeresoomlaste (soomeugrilaste) järeltulijad, kes etnilise segaasustuse tingimustes suutsid pikka aega alal hoida oma keele; 2) eestlased, kes saksa mõisnike pealepandud sunnismaisuse eest põgenesid Latgalesse, mis langes 1629. aastal sõlmitud Altmargi vaherahuga Poola kätte ja kust põgenikke oli raske tagasi nõuda; 3) Eesti mõisnikelt ostetud või vahetuskaubana saadud eesti talupojad. Kõik hüpoteesid vajavad dokumentaalset tõestust, lisab Cimermanis. Etnoloogina rõhub Cimermanis kahele ainelise kultuuri tähisele, mis tema arvates just nagu osutaksid lutside küllalt pikaajalisele kohapealsusele. Esimesena nimetab ta tööka, et lutsid ei ole elanud rehielamutes ega hilisemal ajal nende külge ehitatud tubades; Eestis sai rehielamu teadaolevalt tavaks alates XVII saj teisest poolest. Kui eestlased oluksid XVII–XVIII sajandil sisserändajad, pidanuksid nad sellisest eluasemetüübist kinni ka Latgales. Cimermanise veendumust mööda teine samalaadne tõend on, et lutsid ei tundvat mööda veekogu põhja veetava madalveepüünise uuemaagest venepärast nimetust *kuurits*, hilis-

asukad oleksid selle keeleuususe Eestist kindlasti kaasa toonud.¹ Suulisele pärimusele toetudes on lutside päritolu käsitlevas kirjanduses pikka aega domineerinud lutside sisserännuhüpoteesi toetav seisukoht. Kirja on pandud sellinegi rahvapärinus, et lutsid müünud Poola mõisnikele Latgales Vene väejuht Põhjasõjas krahv Šeremetjev. Jne.

Latgale Pilda vallast pärit Läti keeleteadlane Antons Breidaks (1932–2002), keda Korjus 1970. aastatel ilmunud ajalehekirjutistele toetudes ka tsiteerib, oli seisukohal, et kuni VII sajandini Latgale asustanud läänemeresoomlased olid keeleliselt lähedased vadjalastele ja isuritele ning nimetas neid tšuudideks; viimased moodustasid Breidaksi arvates koos mõnede idapoolsete läänemeresoome hõimudega ilmselt ühtse katkematu asuala, kuhu kuulusid ka tulevased vadjalased.² Breidaksi järgi on Latgales, sh peamiselt põhja- ja keskosas, ligi poolsada hüdronuümi, millel on kindel või eventuaalne läänemeresoome päritolu.³ Breidaksi seisukohtade ja läänemeresoomeliseks etümoloogiseeritud kohanime materjali edasise kriitilise analüüsi vajadus on ilmne.

Hannes Korjuse raamat on aimekirjanduse valdkonda kuuluv jutustus Ludza eestlaste uurijaist ja uurimisloost, Latgale kirikuloo episoodidest seoses lutsidega, sh jesuiitide hüpoteetilistest kontaktidest Ludza eestlastega, keele- ja koolioludest omaaegses poliitilises kontekstis, lutside keelehoiakuist ning ümberrahvastumisest, mõnest Ludza

¹ Eesti murdekogud registreerivad kõnealuse kalapüügiriista laenulise nimetuse siiski ka Lutsist, vt M. Must, Vene laensõnad eesti murretes. [Tallinn:] Eesti Keele Sihtasutus, 2000, lk 162–163.

² A. Breidaks, Baltijas somu un latgaļu-sēļu etnolingvistisko sakaru jautājumi. – LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis 1981, nr 8 (409), lk 90.

³ A. Breidaks, Baltijas somu izcelsmes hidronīmi Latgalē. – Valodas aktualitātes 1988. Rīga: Zinātne, 1989, lk 326–335.

eestlaste silmapaistvamast järeltulijast jms. Raamatust tehakse ekskursse liivlaste, kreevinite ja vadjalaste tutvustamiseks.

Eesti uurijaist on ootuspäraselt enim juttu Oskar Kallasest (käis uurimisreisil lutsi külades 1893), August Sangast ja loomulikult Paulopriit Voolainest, kelle Oskar Kallas omal ajal tituleeris tabavalt lutsi eestlaste apostliks ja kelle teeneid lutsi rahva ees on Korjus piisava põhjalikkusega esile toonud. Käesoleva raamatu alapealkirigi „Maajumala rahvas” on inspireeritud Voolaine 1934. aastal kirjutatud ja Kallasele pühendatud näidendist „Maajumala poig”. Voolaine saadeti 1921. aastal Akadeemilise Emakeele Seltsi stipendiaadina koguma lutsi murdeainest. Hõimuaatest innustununa tõusis ta 1920.–1930. aastail lutside vastuoksusliku ärkamisliikumise eestvedajaks, aidates lutsi noortel leida õppimisvõimalusi Eestis. Voolaine korraldas lutsidele emakeelse algkooli loomise aktsiooni Lielie Tjapši külla, korjas selleks lastevanemait allkirju ja läkitas palvekirju Läti Vabariigi ametiasutustele jne. Emakeelse kooli loomise suuresti unistuslikud katsed siiski luhtusid. 1940. aastaks oli Voolainel valminud kirjakeelsena plaanitud lutsi lugemiku kava. On teadmata, kas lugemiku käsikiri ka tegelikult valmis.

Juttu on ka Heikki Ojansuust, kes käis lutside juures 1911. Lutsidega mingil moel tegelnud Läti uurijaist on nimetatud August Bielensteini, Valdis Juris Zepsi, Leonards Latkovskist jmt.

Nõukogude okupatsiooni aastail olid Eesti keeleuurijate käigud lutsi külladesse küll juhuslikuma iseloomuga ja üsna lühiajalised, kuid keeleainese kogumise mõttes ometi tulemusrikkad: lutsi keelejuhte käisid küsitlemas ja lindistamas Eesti Keele Instituudi murdeuurijad Aili Univere, Salme Tanning, Salme Nigol ja Hella Keem.⁴ Neid Kor-

juse raamatust ei leia. Pikemalt on aga juttu Läti TA Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluuleosakonna 1972. aasta ekspeditsioonist Ludza rajooni, millest Korjus kirjutab Läti keeleteadlase Antons Braidaksi ja kirjandusteadlase Vija Jugāne tolleagsetes päevalehtedes avaldatu põhjal (lk 105–107). Braidaks pani sellel ekspeditsioonil kirja hulgaliselt koha- ja perekonnanimesid, mida pidas eesti algupära olevateks, Jugāne aga jälgis ja talletas lutsi laulustraditsiooni. Võin lisada, et kõnealusel uurimisretkel osales instituudi töötaja Guna Pence, kes oli õppinud eesti keelt Tõnu Karma Läti Ülikoolis peetud kursustel. Muuhulgas pani ta umbkeelselt Monika Strumpelt Laižāni külast kirja nn jõulupakilaule. 1930. aastail korraldati hõimuliikumise raames jõulupidusid, kus temagi jõulupaki lootuses õppis pähe ja ütles üles lutsi- või eestikeelseid salmikesi. Strumpele olid need lapsena õpitud 30 aasta tagused salmid meelde jäänud, ilma et ta öeldu sisu oleks taibanud.

Nikolajs Nikanovsist (1944–2006), Pilda valla Jaani ehk Lielie Tjapši küla mehest kirjutab Korjus, et ta oli „viimane teadaolev Ludza eestlaste esindaja, kes oskas pisut rääkida Ludza eestlaste murdes” (lk 40). Kuna kõne all on taanduva kakskeelsuse huvitav ilming, vajab see lisakommentaari. Suvel 1989 olin koos kogenud murdeuurija ja oskusliku intervjuueerija Salme Nigoliga Lutsimaal, kus külastasime ja küsitlesime ka Nikanovsi peret. Nikolajs Nikanovsi kasvas üles tema vanaema Antopina (?1896–1983), kes kõneles lutsi murdekeelt ja kellelt EKI fonoteegis on talle mitu tundi soravat lutsi kõnet. Nikolajsi mällu oli vanaema kõnest hästi talletunud lutsikeelseid keelde ja käske, lastelaulukatkeid jms, mille sisupool oli keelejuhil hämardunud. Nikolajsi kodus kõneldi latgali murdekeelt ja murdelist vene keelt.

Korjuse raamat käsitleb lutsi murdekeele mõningaid sotsiolingvistilisi

⁴ Vt S. Nigol, Eesti keelesaartest. – Keel ja Kirjandus 1963, nr 7, lk 434–435; S. Nigol, Paar sõna Leivu ja Lutsi murrakust. – Saaremaast Sajaanideni ja kaugemalegi. Tallinn: Valgus, 1970, lk 62–68; Eesti Keele Instituudi eesti murrete ja soome-ugri keel-

te arhiiv: lindistused aastatest 1960, 1962, 1974, 1989. <http://emsuka.eki.ee/>.

aspekte, keelt ennast ei iseloomustata, kui välja arvata lutsi juurtega, aga USA-s elava Uldis Balodise arvamus, mille kohaselt lutsi keele morfoloogia olevat liivi või lõunaeesti omast keerulisem (joonealune lk 130). Balodisel on teoksil lutsi aabitsa koostamine sooviga, et lutsi eestlaste järeltulijatel oleks selle toel võimalik saada selgust oma juurtest ja alal hoida etnilist eneseteadvust. Korjuse pakutud perekonnanimede (nt *Nukša / Nukša, Zeps*, lk 66) päritolu seletused kuuluvad pigem rahvaetüümoloogia valdkonda.

Huvipakkuvad on August Sanga, Paulopriit Voolaine jt fotod. Lisatud on nimeregister. Raamatu on eestikeelsest käsikirjast tuntud headuses lätindanud Guntars Godiņš. Raamat on ka ees-

kujulikult toimetatud ja häirivaid näpuvigu vms torkab silma minimaalselt. Laiemale lätikeelsele lugejaskonnale on Korjuse raamat kahtlemata hindamatu avastusliku väärtusega. Raamatu väljaandmist on rahastanud Läti ja Eesti kultuurkapital.

Hannes Korjus on õppinud Moskva Riiklikus Kinematograafia Instituudis, eestindanud läti ilukirjandust, avaldanud raamatu „Lätimaal eestlasi otsimas”.⁵

LEMBIT VABA

⁵ Vt L. Vaba, Eestlane otsib Lätimaal eestlast (Hannes Korjus. Lätimaal eestlasi otsimas. Kadmiirell, 2011. 198 lk). – Keel ja Kirjandus 2012, nr 6, lk 459–462.